

Tomasz Kondraszuk

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
e-mail: tomasz_kondraszuk@sggw.pl

WYBRANE PROBLEMY POMIARU I PREZENTACJI KAPITAŁU WŁASNEGO W GOSPODARSTWIE WIEJSKIM

SELECTED PROBLEMS OF MEASUREMENT AND PRESENTATION OF OWNERSHIP CAPITAL IN RURAL HOLDING

DOI: 10.15611/pn.2017.484.09

JEL Classification: D, G, Q

Streszczenie: Kapitał własny jest podstawową kategorią ekonomiczną zarówno na etapie powstawania, jak i bieżącego funkcjonowania każdego przedsiębiorstwa. Ze względu na swoją rolę, kapitały własne powinny być przedmiotem szczególnych analiz. Jednak z tworzeniem informacji o kapitale własnym wiąże się wiele problemów, zwłaszcza w firmach osób fizycznych. Kapitał właściciela nie jest stały i podlega ciągłym wahaniom. Wysokości tego kapitału nie określa żadna umowa. Celem pracy jest pokazanie, jak przebiega kreowanie, pomiar i prezentacja kapitału własnego w specyficznym podmiocie gospodarczym, jakim jest gospodarstwo wiejskie składające się z zakładu produkcyjnego (gospodarstwa rolnego) i rodziny rolniczej (gospodarstwa domowego). Okazuje się, że kapitał własny jest kategorią pozwalającą nie tylko na ocenę przez rolników własnych dokonań, lecz także jest podstawą wyznaczania kierunków doskonalenia rachunkowości zarządczej odpowiedzialnej za realizację przyjętych strategii rozwoju.

Słowa kluczowe: rolnictwo, kapitał własny, gospodarstwo, dochód rolniczy, wartość dodana.

Summary: Equity is an economic basic category both at the stage of coming into existence, as well as current functioning of every enterprise. Because of its role, equity should be the subject of a specific analysis. However, the creation of equity information is associated with many problems, especially in companies of individuals. Owner's capital is not constant and it is subject to constant fluctuations. The amount of this capital does not specify any contract. The purpose of the work is to show the creation, measurement and presentation of equity in a specific economic household in the peculiar business entity which a farm consisting of a production unit (of agricultural farm) and of agricultural family (of household) is. It turns out that equity is a category that not only allows farmers to evaluate their own achievements, but is also the basis for determining the direction of the improvement of the economic account in order to implement the adopted development strategies.

Keywords: agriculture, equity, farm, agricultural income, added value.

1. Wstęp

Podstawową kategorią ekonomiczną związaną z powstawaniem, a następnie prowadzeniem działalności jednostek gospodarczych w warunkach rynkowych jest kapitał własny. Jego wielkość określa przede wszystkim sytuację majątkową i finansową oraz stanowi o sile ekonomicznej przedsiębiorstwa. Pełni on także funkcję gwarancyjną dla wierzycieli i stanowi trwałą podstawę finansowania. Kapitał własny określa wartość środków gospodarczych, wniesionych do firmy przez właścicieli, oraz środków wygospodarowanych przez przedsiębiorstwo w toku działalności. Jego wycena może nastroczać wiele problemów. Zgodnie z art. 28 ust. 1 pkt 10 ustawy o rachunkowości (UoR) na dzień bilansowy kapitały własne, z wyjątkiem udziałów (akcji) własnych, wycenia się według wartości nominalnej [Ustawa z 29 września 1994].

Ze względu na swoją rolę, kapitały własne powinny być przedmiotem szczególnych analiz. Utrzymywanie ich wielkości na odpowiednim poziomie, a także ich trwałość decyduje bowiem o stabilnym rozwoju przedsiębiorstwa. Kategoria ta jest przedmiotem prawa regulującego funkcjonowanie jednostek gospodarczych oraz, w przypadku firm podlegających pod UoR, prawa o rachunkowości, które reguluje tworzenie informacji o ich sytuacji majątkowej, finansowej i wyniku finansowym. Z tworzeniem informacji o kapitale własnym wiąże się wiele problemów, zwłaszcza w firmach osób fizycznych. Osoba fizyczna, która prowadzi samodzielnie działalność gospodarczą, może dowolnie dysponować środkami pieniężnymi zgromadzonymi na firmowym rachunku bankowym oraz gotówką w kasie. Wszystkie wpłaty (wkłady) i wypłaty (pobrania) dokonywane przez właściciela będą korygowały wielkość kapitału własnego firmy. Kapitał właściciela nie jest stały i podlega ciągłym wahaniom. Wysokości tego kapitału nie określa żadna umowa. Również żadne przepisy nie zobowiązują właścicieli firmy do zadeklarowania wysokości takiego wkładu. Właściwe rozumienie i pomiar kapitału własnego umożliwi włączenie tej kategorii do szeroko rozumianego rachunku ekonomicznego i realizacji koncepcji zarządzania przez wartość (VBM).

Rachunek ekonomiczny w przedsiębiorstwie rolniczym powinien więc sprostać nie tylko specyficznym aspektom działalności rolniczej (ogromne znaczenie rachunków ilościowych), lecz także integrować finansowe efekty prowadzonej działalności gospodarczej. Powinna ona być nastawiona na powiększanie majątku właścicieli, ale również realizować zasadę zrównoważonego rozwoju i troszczyć się o najbliższe otoczenie. Pojawiają się nowe kategorie wynikowe. Jedną z nich jest wartość dodana. Obejmuje ona wszystkie świadczenia na rzecz różnych grup interesariuszy związanych z przedsiębiorstwem. Jest ona całkowitą pulą funduszy na wypłacenie pensji i nagród, opłat za dostarczony kapitał i użyczony majątek, podatki bezpośrednie, dywidendy (spożycie) i zapewnienie przyszłego rozwoju (akumulacje). Można ją mierzyć poprzez odjęcie kosztów nakładów i usług nabytych z zewnątrz (oprócz kosztów czynników zewnętrznych) od wartości wytworzonej

produkcji¹. W ramach tak wypracowanej nadwyżki (funduszu) będzie dokonywany jej podział pomiędzy poszczególne zainteresowane grupy. Zadaniem rolnika jako przedsiębiorcy jest regulowanie uzasadnionych (czasami sprzecznych) żądań poszczególnych grup interesu i zapewnienie sobie właściwego udziału w wytworzonej wartości. W takim przypadku zmianie musi ulec również samo podejście (filozofia) do rachunku ekonomicznego. Tradycyjne pojęcie maksymalizacji zastąpione powinno być pojęciem satysfakcji oznaczającej zaakceptowanie mniejszych korzyści niż maksymalne, ale w pełni zadowalające beneficjenta. Miejsce czystej zyskowności powinna zająć użyteczność, odwołująca się do korzyści pozafinansowych realizujących aspiracje i tzw. wyższe potrzeby. Jest to rodzaj lokaty w kapitał intelektualny, który w przyszłości może stać się źródłem dodatkowych wpływów pieniądza i wzrostu wartości firmy.

Celem pracy jest pokazanie, jak przebiega kreowanie, pomiar i prezentacja kapitału własnego w specyficznym podmiocie gospodarczym, jakim jest gospodarstwo wiejskie składające się z zakładu produkcyjnego (gospodarstwa rolnego) i rodziny rolniczej (gospodarstwa domowego).

2. Specyfika działalności gospodarstwa wiejskiego

Rolnictwo jest miejscem szczególnym, gdzie zbiegają się cele społeczne, ekologiczne i ekonomiczne działalności człowieka. Losy rodzin rolniczych związane są z gospodarstwami rolniczymi, a prowadzona działalność rolnicza uwarunkowana jest sytuacją rolnika i jego rodziny (gospodarstwa domowego) w sposób szczególny. Rolnik odpowiedzialny jest za realizację celów ekologicznych (w ramach gospodarstwa rolniczego), społecznych (w ramach gospodarstwa domowego) i finansowych (ekonomicznych), stanowiących wynik prowadzonej działalności i odnoszących się do całości. Wykorzystując żywe organizmy roślinne i zwierzęce do produkcji², rolnik dąży do uzyskiwania stabilnej, a zarazem opłacalnej ekonomicznie i akcepto-

¹ W ramach Zunifikowanego Systemu Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych zaproponowano następujący algorytm obliczania wartości dodanej brutto i netto:

- I Wartość produkcji
- II – Koszty bezpośrednie
- III = Nadwyżka bezpośrednia
- IV – Koszty pośrednich nakładów produkcyjnych
- V – Podatki pośrednie
- VI + Dopłaty finansowe do działalności operacyjnej
do produkcji (w tym również ekologicznej, integrowanej)
do kosztów (w tym służących polityce proekologicznej)
- VII = Wartość dodana brutto
- VIII – Amortyzacja
- IX = Wartość dodana netto

² Jak stwierdza Ryszard Manteuffel [1987]: „Człowiek w rolniczym procesie wytwórczym występuje niejako w roli przedsiębiorcy, dysponującego wielką liczbą drobnych miniproducentów,

walnej społecznie produkcji w sposób niezagrażający środowisku przyrodniczemu. W literaturze ekonomiczno-rolniczej wiele uwagi poświęca się nie tylko osiąganym wynikom ekonomiczno-finansowym, lecz także opisowi warunków, w jakich znajduje się gospodarstwo rolnicze i przebiegają procesy produkcji. Gospodarstwo rolnicze jest z jednej strony systemem społeczno-socjalnym z wszystkimi problemami z tego wynikającymi, z drugiej zaś systemem biologiczno-technicznym, w którym produkcja rolnicza posiada swoją specyfikę, polegającą na pozyskiwaniu materii organicznej, a następnie jej biologicznej i technicznej transformacji w wysokowartościowe dobra. Ma to oczywisty wpływ na możliwości generowania i ujmowanie kapitału własnego.

Gospodarstwo takie dysponuje majątkiem będącym własnością rolnika i jego rodziny, obejmującym zarówno składniki wchodzące w skład gospodarstwa rolniczego, jak i domowego. Rolnik zainteresowany jest maksymalizacją wartości obu składników majątku³. Według Reischa i Zeddiesa [1995, s. 15] w rolnictwie „podstawą indywidualnego i społecznego dobrobytu są oszczędnie gospodarujące i nastawione na racjonalny zysk gospodarstwa rolne”. W tym kontekście interesujące wydaje się gospodarowanie wynikiem finansowym zarówno gospodarstwa rolniczego (dochodem rolniczym), jak i gospodarstwa domowego (dochód spoza gospodarstwa). Wydawać by się mogło, że gospodarowanie nadwyżką finansową (dochodem) przez rolników nie stanowi dla ekonomistów większego problemu. Jednak okazuje się, że o ile ogólny poziom dochodów w rolnictwie był przedmiotem badań wielu ekonomistów, o tyle kwestia jego podziału na poziomie gospodarstwa na spożycie⁴ i akumulację była bardzo rzadko podejmowana. Podobna sytuacja dotyczy również przedsiębiorstw rolniczych zorganizowanych w formie spółek prawa handlowego. Jak zauważa Franc-Dąbrowska [2010, s. 235]: „Mimo że jest to zagadnienie uznane w literaturze i praktyce za ważne (ale jednoznacznie nierozstrzygnięte), nie podejmowano dotąd próby zbadania tego zagadnienia w przedsiębiorstwach rolniczych”.

W chwili obecnej każdy rolnik prowadzący swoje gospodarstwo rolnicze powinien być traktowany jak przedsiębiorca, a na jego warsztat pracy należy patrzeć jak na przedsiębiorstwo, czyli miejsce, gdzie mają być generowane nadwyżki pieniądza oraz bogactwo (stan posiadania) właściciela.

Indywidualne gospodarstwo rolnicze stanowi szczególnie złożony system. Oprócz organicznego charakteru wynikającego ze złożoności produkcyjno-organizacyjnej, ważnym wyróżnikiem jest rodzinny charakter prowadzonej działalności

jakimi są rośliny i zwierzęta. Ten przedsiębiorca-człowiek musi podpatrywać bieg życia roślin i zwierząt i na tej podstawie stwarzać im optymalne warunki rozwoju”.

³ Wartość gospodarstwa powinna być ściśle skorelowana z możliwymi do uzyskania w przyszłości zdyskontowanymi przepływami środków pieniężnych netto (NPV, *Net Present Value*) zarówno z działalności rolniczej, jak i pozarolniczej (w tym prywatnej).

⁴ Ponad koszty utrzymania gospodarstwa domowego, które w przedsiębiorstwach można utożsamiać z kosztami wynagrodzeń pracowników wraz z pochodnymi.

i realizowana ideologia paternalizmu⁵. Towarzyszyć jej powinna idea przedsiębiorczości i, rzadziej, ideologia menedżeryzmu, która dominuje w przedsiębiorstwach z najemną siłą roboczą. Przedsiębiorczość przejawia się w kreatywności i innowacyjności i w każdej działalności gospodarczej odgrywa dużą rolę. Rola paternalizmu polega na kultywowaniu szczególnych wartości rodzinnych i stawiania spraw rozwoju rodziny na pierwszym miejscu⁶. Jednak trudno nie zauważyć dostosowań w drugą stronę i podporządkowania zachowań członków rodziny rolniczej potrzebom gospodarstwa. Z punktu widzenia ekonomiki i organizacji przedsiębiorstwa, gospodarstwo rolnicze i gospodarstwo domowe tworzą gospodarstwo wiejskie⁷.

Wielofunkcyjny rozwój wsi i obszarów wiejskich obejmuje w ramach działalności gospodarstwa również szeroko pojętą wytwórczość wiejską, zawierającą oprócz rolnictwa (uprawy roślin, ogrodnictwa, chowu i hodowli zwierząt gospodarskich itd.) również działalność rękodzielniczą wykonywaną przez członków rodziny, przetwórstwo produktów rolnych, szeroko rozumiane usługi na rzecz środowiska naturalnego, usługi agroturystyczne związane z terenami wiejskimi itd. Właśnie tak rozumiane gospodarstwo wiejskie posiada znane cechy charakterystyczne:

- głębokie poczucie własności, silna motywacja do pracy ponad normę;
- trwałość i jednolitość kierownictwa gospodarstwa;
- nastawienie na realizację celów długofalowych i gotowość poświęcenia dla przyszłych pokoleń;
- szybka komunikacja dzięki stałemu i bliskiemu wzajemnemu oddziaływaniu członków rodziny rolniczej;
- łączenie funkcji kierowniczej i wykonawczej;
- zdolność do elastycznego dopasowywania się do zmieniającego się otoczenia.

W rolnictwie dużą wagę przywiązuje się do wielkości ilościowych. To one decydują o tym, czy mamy do czynienia z rozwojem, czy regresem. Wartość niejako towarzyszy tylko miernikom ilościowym. Jednak gospodarka rynkowa wymusza na każdym przedsiębiorcy, aby bardzo wnikliwie analizował aspekty finansowe swego funkcjonowania. Wyznaczać one będą podstawę wyceny wartości kapitału własnego.

3. Pomiar i zmiany kapitału własnego w gospodarstwie wiejskim

Tradycyjnie w gospodarstwie najczęściej omawianą kategorią wynikową jest dochód rolniczy (dochód z działalności rolniczej). Jeżeli uznamy, że gospodarstwo może działać jak przedsiębiorstwo, a więc być nastawione przede wszystkim na maksymalizację efektów finansowych, to kategorie wynikowe nabierają szczególnego znaczenia. W gospodarstwie rolniczym obliczanie ich stwarza pewne problemy

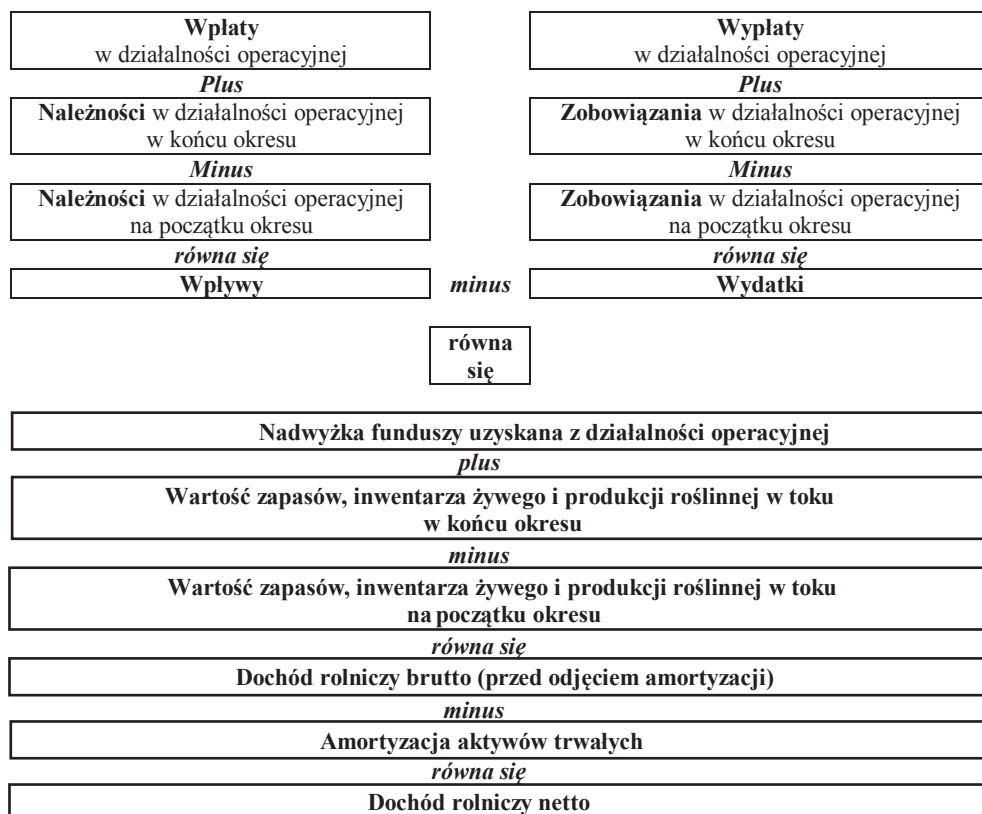
⁵ Ma to wpływ na kreowanie kapitału własnego zgodnie z powiedzeniem, że „rolnik biednie żyje, ale bogato umiera”.

⁶ Potwierdzają to badania hierarchii celów realizowanych przez rolników indywidualnych.

⁷ Zauważmy, że nazwa SGGW zawiera również właśnie takie określenie w stosunku do gospodarstwa.

ze względu na ograniczone możliwości bieżącej ewidencji. Brak rachunku kosztów jednostkowych i wycena aktywów biologicznych według wartości godziwej powoduje odejście od zasady kosztu historycznego i zasady realizacji. Zakładamy bowiem, że sprzedaż i zysk zostaną zrealizowane na określonym poziomie [Kondraszuk 2010, s. 93]. W praktyce w rolnictwie możliwe jest prowadzenie ewidencji kasowej, która umożliwi obliczanie kategorii dochodu na zakończenie okresu obrachunkowego na podstawie przepływów środków pieniężnych. Jej podstawową zaletą jest prostota – ewidencja operacji w chwili, gdy ma ona swoje odzwierciedlenie w pieniądzu, jest dla rolnika o wiele łatwiejsza. W ramach komentarza MSR nr 41 „Rolnictwo” stwierdzono: „Większość przedsiębiorstw prowadzących działalność rolniczą to małe, niezależne gospodarstwa rodzinne działające w oparciu o metodę kasową i koncentrujące się na rozliczeniach podatkowych”.

Oto schemat obliczania dochodu rolniczego metodą kasową:

Rys. 1. Ogólny schemat obliczania dochodu (zysku) na podstawie przepływów działalności operacyjnej

Źródło: [Goraj i in. 2006, s. 10].

Dochód rolniczy można również obliczyć, odejmując od wartości dodanej netto koszty czynników zewnętrznych (ziemi, pracy i kapitału). Tak obliczony dochód jest dla rolnika wynagrodzeniem za jego pracę kierowniczą i wykonawczą (w kosztach nie jest ujmowana) oraz opłatą za dostarczony kapitał i ziemię. Część tego dochodu będzie przeznaczona na konsumpcję, a część pozostanie jako akumulacja. Podział wypracowanego dochodu wydaje się kluczowym zagadnieniem mającym wpływ na wielkość kapitału własnego. Franc-Dąbrowska [2010, s. 235-236] starała się opisać teoretyczne i praktyczne aspekty gospodarowania zyskiem w przedsiębiorstwach rolniczych. W podsumowaniu swojej rozprawy stwierdza: „Rosnące znaczenie grup interesariuszy w zarządzaniu przedsiębiorstwem wskazuje na konieczność rozpatrywania problematyki gospodarowania zyskiem z uwzględnieniem różnych zainteresowanych stron”.

Powstaje pytanie: czy gospodarstwa wiejskie wypłacają dywidendy i w jakim momencie? Rodzaje polityki dywidend stosowanych w praktyce gospodarczej można podzielić według wielu kryteriów. Ze względu na okres i kwotę wypłaty wyróżnia się: regularne płacone w regularnych odstępach czasu i mające stałe wartości, nieregularne płacone lub w zmiennej wysokości. Ze względu na okres, co jaki wypłaca się dywidendy, wyróżnia się: dywidendy kwartalne, dywidendy półroczne, dywidendy roczne. Ze względu na formę: dywidendy pieniężne, dywidendy w akcjach. Dywidenda pieniężna (gotówkowa) może być wypłacana jako: stałe lub rosące dywidendy, dywidendy o stałej stopie wypłat, małe dywidendy z dodatkową premią, dywidendy rezydualne (resztowe, z zysku pozostałego po sfinansowaniu optymalnego budżetu inwestycyjnego).

W trosce o „nienaruszalność kapitału” w podmiotach dysponujących osobowością prawną i mając na celu zabezpieczenie praw właścicieli, wypłata dywidendy odbywa się do wysokości zysku netto. W gospodarstwie wiejskim jako rodzaj dywidendy mogą być traktowane środki pieniężne i naturalia przekazane na utrzymanie rodziny rolniczej (gospodarstwa domowego). Kondraszuk [2011, s. 81] zauważa, że w tym przypadku „przestają główną rolę odgrywać pozyskiwanie nowych właścicieli i psychologiczne oddziaływania na akcjonariuszy”. Rolnik na bieżąco gospodaruje dochodami (najczęściej nadwyżkami pieniężnymi) i rozdysponowuje je według potrzeb. Środki przeznaczone na gospodarstwo domowe (pobrania) ponad koszty utrzymania rodziny rolniczej (wynagrodzenie i konsumpcja) inwestuje w majątek prywatny lub szeroko rozumiany kapitał intelektualny (np. wykształcenie dzieci, w tym następcy).

Zjawisko podziału dochodu w gospodarstwach w sensie ekonomicznym i finansowym jest identyczne jak w innych przedsiębiorstwach. Ze względu na wysokie ryzyko przyrodnicze w rolnictwie zdarzają się tzw. trudne lata i wtedy podstawowym celem jest utrzymanie płynności gospodarstwa i zapewnienie minimum egzystencji dla rodziny rolniczej. Na szczęście ze względu na brak ograniczeń prawnych rolnik może przeznaczyć na konsumpcję więcej niż wypracowany dochód (kosztem majątku netto). Jest to zjawisko bardzo częste i dlatego dla rolników ważniejszą kategorią

są przepływy środków pieniężnych i wypracowana nadwyżka pieniężna. Oczywiście, w dłuższej perspektywie im większy wypracowany dochód z gospodarstwa wiejskiego, tym większa jego akumulacja i lepsze warunki dla rodziny rolniczej.

Generalnie w gospodarstwach rodzinnych preferowany jest model niskich kwot pobrań, ale również oszczędnych inwestycji („oszczędnie gospodarujące”). Dopiero w momentach „dobrych lat” i znacznego wzrostu dochodu przeznaczana się środki na inwestycje i odtwarzany jest majątek trwały i obrotowy. „Dobre lata” są wyczekiwane przez rolników, podobnie jak nieuchronne skutki „złych”. Rolnik musi być bardzo ostrożny (awersja do ryzyka), aby uniknąć pułapki zadłużenia. Charakterystyczne jest również dokonywanie ocen sytuacji gospodarstwa przez rolników w roku gospodarczym, a nie w kalendarzowym. Rok gospodarczy w zależności od kierunku produkcji wyznaczany jest tuż przed zbiorami. Oznacza to, że w tym momencie rolnik dysponuje środkami pozostałymi po odtworzeniu całego nowego cyklu produkcyjnego. W przypadku prowadzenia produkcji roślinnej najczęściej jest to stan na 30 czerwca. Zwykle jest to okres krytyczny dla finansów gospodarstwa i poziom środków najbardziej płynnych jest bardzo niski.

Klasyczna polityka dywidend, czy też gospodarowanie zyskiem, w tym przypadku ukazuje swoje słabości. Należy pamiętać, że całość uzyskanego dochodu roku bieżącego jest już zainwestowana w przyrost aktywów netto. Przeznaczanie go ponownie na inwestycje może rodzić poważne problemy. Jeżeli będziemy chcieli finansować nowe inwestycje w następnym okresie, to tylko z nowo wypracowanego dochodu lub wkładów. W każdym przypadku mówienie o przeznaczaniu zysku na nowe inwestycje jest wielkim nieporozumieniem! Nie ma również możliwości wyprowadzania środków w postaci wypłat dla właścicieli w przyszłym okresie, chyba że pozbędziemy się części majątku (inwestycji już dokonanych w okresie bieżącym)⁸.

W kategoriach kapitałowych zysk odkłada się „na trwałe” w majątku firmy, często w aktywach trwałych, środkach produkcji, zapasach, a tylko niewielka jego część w majątku płynnym (środkach pieniężnych i należnościach). Zatem zysk obliczony w roku bieżącym ma się nijak do inwestycji roku następnego. Owszem, wysoki zysk oznacza dobrą obecną sytuację finansową i najczęściej niezłe perspektywy na przyszłość, spowodowane inwestycjami w bieżącym okresie. Ale to, co będzie, jest pewną niewiadomą i może ulec zmianie. Dzielenie wcześniej wypracowanego i zainwestowanego zysku może być bardzo trudne lub wręcz niemożliwe⁹.

⁸ W roku gospodarczym 1990/1991 obserwowaliśmy dramatycznie pogarszającą się sytuację finansową państwowych przedsiębiorstw rolniczych między innymi na skutek dokonanych wypłat z zysku (papierowego) na rzecz pracowników.

⁹ Można sobie wyobrazić wypłatę dywidend w formie zaliczki na poczet przyszłego zysku. Dla przykładu w spółkach osobowych istnieje możliwość, aby wspólnicy pobierali kwoty, które będą obciążały ich imienne konta. W księgach rachunkowych będą one figurowały jako należności od właścicieli. Po podjęciu przez wspólników uchwały o zatwierdzeniu sprawozdań finansowych i podziale zysku finansowego (w przypadku spółek osobowych będzie to zysk brutto, a nie netto) odpowiednio kwoty zostaną przeksięgowane na konta wspólników. Do wypłaty z tytułu wypracowanego zy-

W gospodarstwie wiejskim na wielkość kapitału własnego będzie miała wpływ nie tylko działalność gospodarstwa rolniczego, lecz także gospodarstwa domowego, w tym działalność pozarolnicza. Dodatkową specyfiką gospodarstw wiejskich są obserwowalne przeszacowania podstawowego czynnika produkcji, jakim jest ziemia. W mniejszym stopniu dotyczy to również pozostałych składników majątku trwałego. Będzie to miało istotny wpływ na wielkość kapitału własnego. Potwierdzają to przeprowadzone badania. Jak wykazał Kondraszuk [2008], „W badanym gospodarstwie skumulowane zmiany kapitałowe przewyższają dziesięciokrotnie wartość wypracowanego dochodu z gospodarstwa wiejskiego. W takim przypadku kierując się zasadą maksymalizacji posiadanego majątku netto (kapitału własnego), działania ukierunkowane na powiększanie majątku uwzględniały również zmiany cen ziemi i wyposażenia i stanowiły główny cel strategiczny rolnika. Aby przyspieszyć realizację swoich zamierzeń, rolnik korzystał z obcych źródeł finansowania w postaci preferencyjnych kredytów. Wypracowywany dochód gospodarstwa wiejskiego (wynik finansowy) służył przede wszystkim zaspokajaniu bieżących potrzeb rodziny rolniczej, przy czym w pierwszych latach znaczący udział w nim stanowiły przychody z działalności gospodarstwa domowego”.

W takim przypadku klasyczny dochód rolniczy przestaje być wystarczającą miarą dokonań rolnika. Wydaje się, że właściwszą kategorią do oceny zmian kapitału własnego będzie wynik (dochód, zysk) całościowy. Według Gierusza [2006, s. 231] „idea wyniku całościowego nawiązuje wprost do korzeni współczesnej rachunkowości. Wszak jeszcze w epoce rachunkowości pojedynczej ostateczny zysk lub stratę mierzono właśnie poprzez zmianę stanu aktywów netto (kapitału własnego)”.

Kondraszuk [2008] przedstawił rozszerzenie koncepcji dochodu całościowego na gospodarstwo domowe, będące integralną częścią gospodarstwa wiejskiego. Okazało się bowiem, że rolnicy oceniają swoje dokonania nie przez pryzmat rachunku kosztów i opłacalności poszczególnych działalności rolniczych, lecz poprzez wynik całościowy gospodarstwa wiejskiego, uwzględniający zmiany majątku prywatnego.

4. Koncepcje zachowania kapitału własnego jako podstawa doskonalenia rachunkowości zarządczej

Kapitał własny powinien być punktem odniesienia nie tylko przy analizie osiągniętych wyników *ex post*, lecz także wyznaczać strategię postępowania na przyszłość, *ex ante*. Wynik całościowy gospodarstwa wiejskiego pozwala ocenić zmiany kapitału własnego w danym okresie w ujęciu nominalnym. Oceniając stan posiadania, mamy jednak prawo do odwołania się do wartości realnych, które powinny być podstawą rachunkowości zarządczej. Kapitał własny, będący miernikiem majątku właścicieli przedsiębiorstwa, jest otrzymywany jako różnica między sumą aktywów a wszystki-

sku kwoty będą pomniejszone o pobrane zaliczki. Ten sposób płatności przyczyni się do rozłożenia obciążenia i ukazania właściwej sytuacji finansowej, w jakiej znajduje się firma.

mi zobowiązaniami. Z punktu widzenia koncepcji zachowania kapitału realnego jest on odtworzony wówczas, gdy jego wartość z początku okresu, zwiększona o indeks ogólnego wzrostu cen, jest równa wartości na końcu tego okresu. Inaczej mówiąc, zachowanie majątku przedsiębiorstwa jest mierzone jego zdolnością do „dopasowania” wartości kapitału własnego do zmian zachodzących w wartościach pieniądza. O dochodzie realnym można natomiast mówić dopiero wówczas, gdy suma wyżej określonego kapitału własnego przewyższa skorygowaną jego wartość początkową. Jeżeli różnica jest ujemna, mamy do czynienia ze stratą realną, mimo że gospodarstwo może wykazywać nominalny dochód całościowy¹⁰.

Przyjęcie roku gospodarczego jako okresu obrachunkowego w rolnictwie pozwala na ocenę zachowania przez gospodarstwo potencjału produkcyjnego. W tym momencie mamy rozdysponowaną produkcję (zbiory) i poniesione nakłady na jej odtworzenie w kolejnym okresie. Możemy ocenić, czy udało nam się powiększyć potencjał produkcyjny (reprodukcja rozszerzona). Tutaj bardzo pomocny jest rachunek ilościowy. Jeżeli czegoś mam więcej, to oznacza, że nastąpił przyrost. Pieniądz spełnia tutaj jedynie zadanie środka umożliwiającego przeprowadzenie koniecznych procesów sprzedaży i nabycia. Najważniejsze staje się zachowanie potencjalnych możliwości produkcyjnych, które są podstawą przetrwania i dalszego rozwoju podmiotu gospodarczego. Aby ustalić zysk (bądź stratę) z poszczególnych upraw i chowu/hodowli zwierząt, porównuje się wartość produkcji (według wartości godziwej) z nakładem dóbr zużytych do jego osiągnięcia, wycenionym według cen odtworzenia obowiązujących na przyjęty moment bilansowania. W przeciwieństwie do tradycyjnej teorii bilansowej, która określa wynik działalności przedsiębiorstwa na podstawie prostego albo zmodyfikowanego rachunku pieniężnego, w koncepcji tej chodzi o ukryty rachunek ilościowy. Dochód będzie stanowiła różnica wartości produkcji i nakładów poniesionych na ich osiągnięcie, wycenionych według cen odtworzenia. Jeżeli różnica jest ujemna, oznacza to, że gospodarstwo poniosło stratę w posiadanym majątku¹¹. Powstające odchylenia między wartością nakładów wycenionych według cen odtworzenia a faktycznie poniesionymi kosztami historycznymi mogą stanowić rezerwę, która pozwala na wyeliminowanie z wyniku działalności tej jego części, która jest efektem zmian cen. W ten sposób weryfikowany byłby również rachunek kapitału własnego.

Kolejnym etapem doskonalenia strategii rozwoju jest przyjęcie założenia o konieczności uwzględnienia zmian w strukturze i technologii produkcji oraz szeroko rozumianym otoczeniu, gdyż wierne odtwarzanie starych technologii w dłuższym

¹⁰ Realny dochód zatem liczony byłby według wzoru:

Dochód całościowy realny = Kapitał własny na koniec okresu – Kapitał własny na początek okresu,
przy czym:

Kapitał własny na początek okresu = Nominalny kapitał własny na początek okresu ×
(1+ współczynnik inflacji).

¹¹ Podobnie w celu obliczenia właściwego poziomu amortyzacji będą stosowane ceny odtworzeniowe dla środków trwałych.

okresie może doprowadzić do pogorszenia osiąganych wyników. Dlatego wydaje się, że właściwsze byłoby nie bezwzględne odtworzenie wszystkich składników, lecz nowej ilości i struktury, która gwarantuje utrzymanie relatywnej zdolności produkcyjnej w stosunku do innych gospodarstw. W rachunku ekonomicznym posługiwać się powinniśmy nowymi technologiami i cenami odtworzenia aktualnie adekwatnych środków produkcji. W ten sposób tworzona byłaby odpowiednia rezerwa na nowe zobowiązania związane z realizacją tej strategii.

Przy tym podejściu gospodarstwo ma po stronie nakładów ujmować przyszłe koszty dostosowywania się do zachodzących zmian w otoczeniu i jego wyposażeniu w nowe technologie, gwarantujące „równanie do najlepszych”. Dochód obliczony w ten sposób mógłby bez szkody dla realizacji przyjętej strategii być przeznaczony na inne cele, gdyż poziom utworzonych rezerw zapewniałby finansowanie nowych inwestycji. Nie można tego zrobić bez włączenia do obliczeń kalkulacji planistycznych, a więc narzędzi rachunkowości zarządczej.

Realizacja strategii „oszczędnego gospodarowania i racjonalnego zysku” przez gospodarstwa wymusza odwoływanie się do możliwości generowania zysku przez posiadany majątek i jego poszczególne składniki. Tym, co wydaje się celem minimum dla rolnika i jego rodziny, jest zachowanie wartości dochodowej przedsiębiorstwa w kolejnych latach. Potencjał wytwórczy w ujęciu rzeczowym staje się kategorią drugoplanową, natomiast podstawowego znaczenia nabiera „odtworzenie zysku”. Jeżeli będziemy w stanie z roku na rok odtwarzać zysk, to zapewniamy sobie przetrwanie i finansowanie potrzeb gospodarstwa domowego. Aby móc zachować zdolności generowania dochodu, musimy przenieść się z naszymi obliczeniami do okresów przyszłych i dokładnie przeanalizować możliwości „odtworzenia zysku”. Jest to zadanie trudne, wymagające uwzględnienia zmian otoczenia.

Jeżeli jednak przyszłe działania mają przyczyniać się do dynamizowania i racjonalizowania sytuacji rolnika, to samo „zachowanie”, a tym samym stan spokoju i stałości, oznaczać może regres. Konieczne jest więc, aby przyjęte zasady zawierały w sobie cechę wzrostu. W takim przypadku rachunek ekonomiczny musi uwzględniać środki niezbędne do organicznego, technicznego oraz organizacyjnego rozwoju i traktować je jako rezerwę na przyszłe nakłady i koszty. W ten sposób utworzona będzie rezerwa na przyszły rozwój. Obliczany zysk byłby pomniejszany o te dodatkowe elementy. Takie podejście wymaga pełnej integracji rachunkowości finansowej i zarządczej, zwłaszcza z elementami planowania strategicznego i szczegółowego ustalania tempa rozwoju gospodarstwa rolniczego i gospodarstwa domowego. Przyszłe dochody i zyski ustalone będą na podstawie rachunków planistycznych, w których kalkulowana byłaby wielkość inwestycji potrzebnych do dopasowywania swego majątku do zmian techniczno-ekonomicznych w długim okresie. Oprócz aspektów ekonomicznych powinny one uwzględniać również aspekty społeczne i ekologiczne.

Wszystkie te przypadki każą nam oceniać zmiany w kapitale własnym i sytuację gospodarstwa nie tylko przez pryzmat osiągniętych dotychczas wyników, lecz także możliwości realizacji przyjętych strategii rozwoju w przeszłości.

5. Zakończenie

Kapitał własny jest kategorią pozwalającą nie tylko na ocenę przez rolników własnych dokonań, lecz także jest podstawą wyznaczania kierunków doskonalenia teorii rachunkowości zarządczej umożliwiającej realizację przyjętych strategii rozwoju. W gospodarstwie wiejskim wypracowany dochód dzielony jest na potrzeby gospodarstwa rolniczego i domowego. Jego wysokość decyduje o możliwościach rozwoju gospodarstwa i jakości życia rodziny rolniczej. W sensie ekonomicznym i finansowym przy podziale dochodu mamy do czynienia z podobnymi problemami, jakie występują przy gospodarowaniu zyskiem podmiotów prawa handlowego. Różnice dotyczą sposobu podejmowania decyzji, a także oczekiwanych ich skutków dla potencjalnych właścicieli i podmiotów gospodarczych. W wyniku wielowiekowych doświadczeń gospodarstwa rodzinne wypracowały bardzo skuteczne metody gospodarowania wypracowanym dochodem i potrafią właściwie przewidywać skutki ekonomiczne i finansowe decyzji w tym zakresie. Im bardziej złożona forma prawna przedsiębiorstwa, tym trudniej o przejrzystość i jednoznaczną interpretację zasad gospodarowania zyskiem, a tym samym kształtowania poziomu kapitału własnego.

Podstawowe zastrzeżenia powstają przy traktowaniu zysku roku bieżącego jako puli środków do zagospodarowania w roku przyszłym. Zysk jest obliczany jako przyrost, który się dokonał w majątku netto przedsiębiorstwa roku bieżącego. Przeznaczenia właśnie tego zysku na nowe inwestycje nie można uzasadnić ani merytorycznie, ani rachunkowo. Analogiczna sytuacja jest przy próbie wypłat dywidendy z zysku, która stanowi zaakceptowane dodatkowe obciążenie i musi być traktowana jako nowe zobowiązanie. W tym przypadku ze względu na żądania właścicieli wynagrodzenia za zainwestowany kapitał należałoby dokonywać ich w trakcie bieżącego roku, tak by można było dopasować inne wydatki do zaistniałej sytuacji finansowej.

Szczególnie interesujący wydaje się obszar badawczy związany z wykorzystaniem koncepcji zachowania (kształtowania) kapitału własnego przy określaniu strategii rozwoju gospodarstwa wiejskiego. Wymaga to zaangażowania narzędzi zarówno strategicznej rachunkowości zarządczej, jak i operacyjnej.

Literatura

- Franc-Dąbrowska J., 2010, *Teoretyczne i praktyczne aspekty gospodarowania zyskiem w przedsiębiorstwach rolniczych*, Rozprawy Naukowe i Monografie, Wydawnictwa SGGW, Warszawa, s. 235-236.
- Gierusz J., 2006, *Koszty i przychody w świetle nadrzędnych zasad rachunkowości*, Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr, Gdańsk, s. 231.
- Goraj L., Kondraszuk T., Mańko S., Sass R., Pokrzywa T., Wójcik E., 1996, *Dane źródłowe i wyniki zurnikowanego systemu rachunkowości gospodarstw rolniczych*, Krajowe Seminarium, Warszawa.
- Kondraszuk T., 2008, *Wzrost wartości majątku netto gospodarstwa wiejskiego*, Roczniki Naukowe SERiA, t. 10, z. 3, Warszawa-Poznań-Lublin, s. 325.

- Kondraszuk T., 2010, *Uwarunkowania ustalania przychodów w rolnictwie ze szczególnym uwzględnieniem zastosowania wartości godziwej*, Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości, nr 54 (110), SKWP, Warszawa, s. 87-100.
- Kondraszuk T., 2011, *Gospodarowanie dochodem w gospodarstwie rodzinnym*, Roczniki Naukowe SERiA t. 13, z. 4, Warszawa–Poznań–Wrocław, s. 79-83.
- Manteuffel R., 1987, *Filozofia rolnictwa*, PWN, Warszawa.
- Reisch W., Zeddies J., 1995, *Wprowadzenie do ekonomiki i organizacji gospodarstw rolnych*, Wydawnictwo AR w Poznaniu, Poznań, s. 15.
- Ustawa z 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. 2016, poz. 1047 ze zm.